

ارتباطات فرهنگی بین مناطق شرقی ایران و جنوب بین‌النهرین؛

مقایسه نوعی وسیله بازی فکری

محمدرضا زاهدی*

نیز که درون یک سید حصیر قرار داده شده بود به دست آمده است. و همان‌گونه که دکتر سید سجادی عنوان می‌کند، می‌توان این شیء را نوعی وسیله بازی و سرگرمی فکری همانند شطرنج ایرانی یا دومینوی اروپایی تصور نمود.^۲

به نظر می‌رسد با کمک این نوع مهره‌ها نوعی بازی فکری بر روی تخته فوق انجام می‌گرفته است. نمونه‌های دیگری از این نوع وسیله بازی در کاوش‌های گورستان سلطنتی اور در جنوب بین‌النهرین به دست آمده است، که یک نمونه از آنها تخته بازی مستطیل شکلی از جنس چوب به طول ۲۷ سانتیمتر و عرض ۱۲ سانتیمتر است. (تصویر ۲) که از لحاظ فرم و شکل کاملاً مشابه با نمونه به دست آمده از شهر سوخته می‌باشد، با این تفاوت که تمامی سطح این قطعه به وسیله قطعات صدف، استخوان و سنگ آهک و با کمک قیر طبیعی به صورت مرصع تزئین شده است. بر روی سطح افقی این تخته نیز با کمک قطعات صدف، استخوان و سنگ آهک و قیر طبیعی بیست مربع مرصع را بوجود آورده و به وسیله دو گروه هفتایی از مهره‌های مدور سوراخ‌دار به دو رنگ تیره و سفید که در کنار این تخته بازی به دست آمده، نوعی بازی فکری شبیه به

اور در جنوب بین‌النهرین به دست آمده است. و حضور این نوع وسیله بازی در این مناطق بیانگر وجود ارتباطات فرهنگی و تجاری مابین مناطق شرق ایران از یک سو و جنوب بین‌النهرین از سویی دیگر می‌باشد، که در این مقاله به معرفی و کاربری آنها خواهیم پرداخت. اولین نمونه مورد اشاره یک نوع تخته بازی مستطیل شکل است که در میان سایر اشیای به دست آمده از قبر شماره ۷۳۱ شهر سوخته جلب توجه می‌کند. (تصویر ۱)

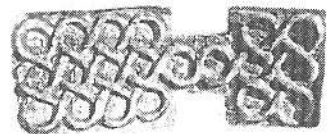
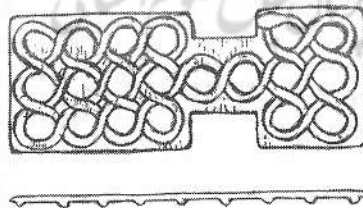
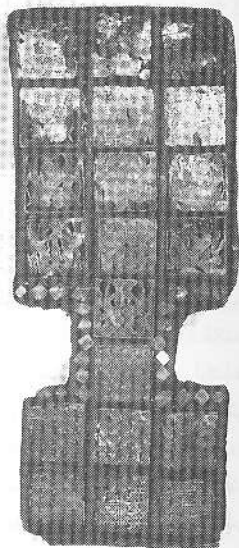
طبق نظر حفار این گور متعلق است به سومین طبقه استقرار در شهر سوخته و تاریخ آن مابین ۲۴۰۰ تا ۲۳۰۰ ق.م. را در بر می‌گیرد، و همزمان با دوره سوم سلسله‌های قدیم در بین‌النهرین می‌باشد. این قطعه تخته بازی، مستطیل شکل و از جنس چوب بوده و دارای ۳۳/۲ سانتیمتر طول و ۱۲/۷ سانتیمتر عرض است. سطح افقی آن توسط خطوط مارپیچی به شکل یک مار، که با پیچیدن به دور خود در حالی که دم خود را به دهان گرفته است، به صورت برجسته کنده کاری شده است.

حرکات مارپیچی بدن مار، بیست دایره را بوجود آورده و در کنار این تخته بازی تعدادی مهره‌های چوبی

بازی وسیله‌ای است برای کسب لذت فردی و ایجاد تنوع در زندگی. روان‌شناسان اجتماعی معتقدند که نیاز انسان به بازی از نیاز او در به مصرف رساندن انرژی اضافی نشأت می‌گیرد. و جامعه‌شناسان بازی را نیازی اجتماعی تلقی کرده و اعتقاد دارند که انسان با پرداختن به این بازی‌ها رفتارها و گرایش‌های اجتماعی را تمرین می‌کند، و به ارزش نظم و قانون در جامعه پی می‌برد و مهارت‌هایی را که لازمه زندگی اجتماعی است می‌آموزد. بازی‌ها همانند قصه‌ها و افسانه‌ها، ترانه‌ها و آداب و رسوم و اعتقادهای رایج مردم نشانه‌هایی از حیات فرهنگی هر جامعه به شمار می‌آیند و گستردگی گوناگون آنها نشانگر ژرفا و غنای فرهنگی جوامع تلقی می‌شوند.

در میان انبوه اشیاء و ظروف یافت شده از غارتگران اموال فرهنگی-تاریخی جیرفت، شیء جالب توجهی به چشم می‌خورد که دکتر یوسف مجیدزاده در کاتالوگ تهیه شده از این اشیاء در صفحات ۱۰۸ و ۱۹۲ به معرفی آن پرداخته است.^۲

شیء مزبور احتمالاً نوعی وسیله بازی فکری همانند شطرنج است که مشابه آن در کاوش‌های شهر سوخته و دو نمونه نیز در کاوش‌های گورستان سلطنتی

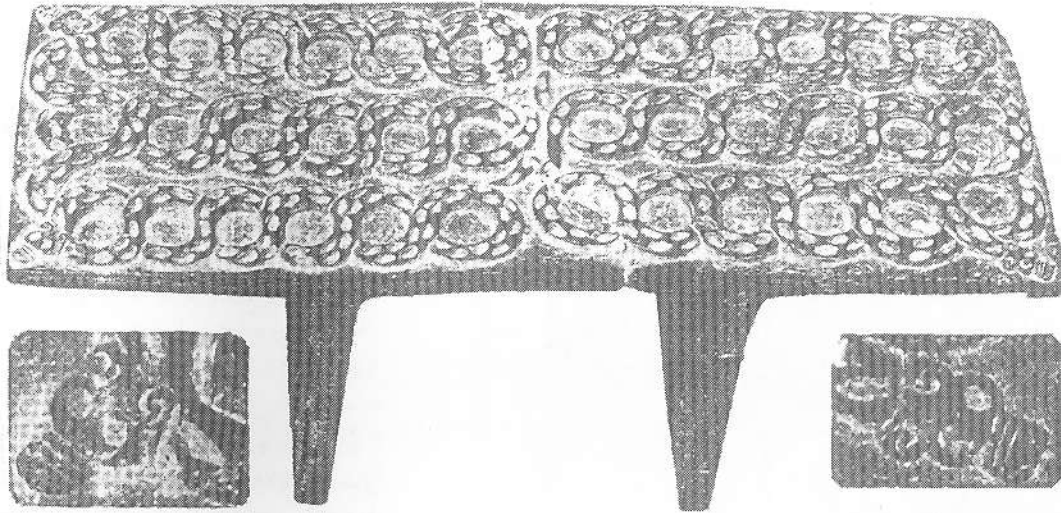

تصویر ۱: تخته بازی از جنس چوب، شهر سوخته، گور ۷۳۱ (سیدسجادی، ۱۳۸۱، ص ۱۴).

تصویر ۲: تخته بازی و مهره‌های به دست آمده از گورستان سلطنتی اور. (سیدسجادی، ۱۳۸۱، ص ۱۳).

* کارشناس ارشد باستان‌شناسی.

تصویر ۳: میز راستگوشه پایه دار از جنس سنگ صابون به دست آمده از کاوش های غیرمجاز جیرفت. (مجیدزاده، ۱۳۸۲، ص ۱۰۸).

شطرنج بر روی آن انجام می گرفته است.

اما جالب ترین و در عین حال پیچیده ترین نوع از این تخته های بازی به لحاظ تعداد خانه ها و تعداد مهره های بازی، نمونه به دست آمده از منطقه جیرفت کرمان است. نمونه فوق شیئی است شبیه به یک میز راستگوشه از جنس سنگ صابون به طول ۳۵ سانتیمتر و به عرض ۱۳ سانتیمتر و با ارتفاعی در حدود ۱۲ سانتیمتر و ضخامت ۰/۷ سانتیمتر.^۴ (تصویر ۳)

این قطعه مستطیل شکل دارای چهار پایه مخروطی است، که تقریباً در مرکز جهت طولی میز تعبیه شده و از این طریق به راحتی بر روی یک سطح افقی قرار می گرفته است. بر روی سطح افقی میز تصویر چهار مار در هم پیچیده ای به صورت برجسته ایجاد شده، که حرکات مارپیچی بدن مارها در مجموع ۳۶ دایره را بوجود آورده است. بر روی بدن مارها حفره های کوچکی وجود دارد که با توجه به نوع سبک کارهای منطقه جیرفت به نظر می رسد احتمالاً با قطعات سنگ های رنگین ترصیع می شده است. این نمونه از لحاظ به کارگیری عناصر نقشی کاملاً شبیه به تخته بازی به دست آمده از شهر سوخته است، تنها با این تفاوت که در نمونه شهر سوخته تصویر دو مار به هم پیچیده دیده می شود و حال آنکه در نمونه جیرفت از تصویر چهار مار به هم پیچیده استفاده شده است. و به تبع آن تعداد دوایر بازی نیز بیشتر است. دیگر اینکه در نمونه شهر سوخته از جنس چوب و در نمونه به دست آمده از جیرفت از سنگ صابون استفاده شده است.

تخته های بازی به دست آمده از شهر سوخته و گورستان سلطنتی اور نیز از لحاظ شکل و فرم، بجز عناصر نقشی به کار برده شده در آنها کاملاً شبیه به یکدیگرند. علی رغم وجه اختلاف در تکنیک ساخت و نوع تزئینات بکار برده شده در تخته های بازی به دست آمده از شهر سوخته و جیرفت با تخته بازی به دست آمده از کاوش های گورستان سلطنتی اور که از مربع های شطرنجی و به صورت مرصع بر روی چوب

کار شده، می توان نوعی ارتباط فرهنگی و هنری را بین فرهنگ های شهر سوخته و فرهنگ نو شناخته جیرفت از یک سو و فرهنگ های جنوب بین النهرین از سوی دیگر متصور دانست.

شواهد و مدارک باستان شناختی به دست آمده از کاوش های مناطق جنوب شرقی و شرق ایران و نیز انبوه مدارک باستان شناختی که از سرزمین بین النهرین به دست آمده، بیانگر این مطلب است که از هزاره چهارم ق.م. بین جوامع و فرهنگ های شرقی ایران از یک سو و نیز حکومت های بین النهرین از سوی دیگر روابط سیاسی، تجاری و فرهنگی برقرار بوده است.

حضور نمونه های فراوان اشیاء و ظروف ساخته شده از سنگ صابون در میان بقایای فرهنگی مناطق باستانی بین النهرین، نشانگر وجود ارتباطات گسترده تجاری و فرهنگی مابین جوامع و فرهنگ های شرق و جنوب شرقی ایران و بین النهرین است. وجود این نوع ظروف ساخته شده از سنگ صابون تقریباً در تمامی محوطه های باستانی بین النهرین در دوره های دوم و سوم سلسله های قدیم گزارش شده است. و بسیاری از محققان خاستگاه این ظروف و اشیای تزئینی ساخته شده از سنگ صابون را به کارگاه های واقع در شرق ایران مانند تپه حیحی نسبت می دهند. چرا که سرزمین بین النهرین از لحاظ معادن سنگ و بویژه سنگ صابون فقیر بوده و با وجود معادن متعدد سنگ صابون در شرق ایران، بویژه معادن سنگ صابون شناخته شده در شعاع ۲۵ کیلومتری تپه حیحی، قاعدتاً این نوع ظروف و اشیای سنگ صابونی می بایست از بخش های شرقی ایران به بین النهرین صادر شوند.^۵

همچنین کشف نمونه های فراوانی از اشیاء و ظروف ساخته شده از سنگ صابون که طی سال ۱۳۸۱ از حفاریات غیرمجاز غارتگران میراث فرهنگی در کناره هلیل رود در شهرستان جیرفت به دست آمده، شاهد دیگری است بر وجود ارتباط بین فرهنگ های شرقی ایران و جنوب بین النهرین. علاوه بر این حضور

نمونه های فراوان سنگ لاچورد در منطقه شهر سوخته، که از کوه های سرسنگ بدخشان در افغانستان استخراج و به صورت ماده خام به شهر سوخته حمل می شده و پس از کار بر روی آن از راه کرمان و فارس به شوش و از آنجا به شهرهای جنوبی بین النهرین منتقل می شده است.^۶ به نظر می رسد این نوع سنگ نیز همانند ظروف سنگ صابونی، یکی از مهمترین محموله های تجاری شناخته شده ای است که از مناطق شرقی ایران به سمت سرزمین بین النهرین تجارت می شده است. معمولاً در هر ارتباط تجاری بخشی از فرهنگ های هر جامعه مثل: عقاید، باورها، آئین ها و غیره از یک جامعه به جامعه دیگر منتقل می گردد. حضور این نوع بازی فکری در سه منطقه شهر سوخته، جیرفت و جنوب بین النهرین، علاوه بر اثبات ارتباطات فرهنگی مابین این جوامع بیانگر ساختار اجتماعی مشابه در آنها نیز می باشد. و وجود یک نوع رفاه نسبی را در این جوامع نشان می دهد، که ساکنان آن می توانستند اوقات خود را به انجام انواع سرگرمی ها و بازی های فکری اختصاص دهند.

۱. قزل باغ، ثریا، راهنمای بازمیهای ایران، با همکاری شهلا افتخاری، زیر نظر دکتر عباس حری، دفتر پژوهشهای فرهنگی با همکاری کمیسیون ملی یونسکو در ایران، ۱۳۷۹.
۲. مجیدزاده، یوسف، جیرفت کهنترین تمدن شرق، تهران ۱۳۸۲، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت معرفی و آموزش سازمان میراث فرهنگی کشور.
۳. سیدسجادی، سیدمنصور، «نخستین شواهد جراحی در ایران پیش از تاریخ»، نامه پژوهشگاه میراث فرهنگی کشور، شماره ۱، زمستان ۱۳۸۱، ص ۱۱.
۴. مجیدزاده، یوسف، پیشین.
۵. مجیدزاده، یوسف، «آیا آرتا خاستگاه تمدن سومری است؟ ملارک جدید از کناره هلیل رود: استان کرمان»، باستان شناسی و تاریخ مرداد ۱۳۸۱، شماره پیاپی ۳۱، ص ۳.
۶. همان.